

Pirjo Mansikkamäki

Yleisen kirjaston tulevaisuuskuvat tulevaisuustaulukkomenetelmällä hahmotettuna

Pirjo Mansikkamäki. Yleisen kirjaston tulevaisuuskuvat tulevaisuustaulukkomenetelmällä hahmotettuna. [Future of public libraries constructed with the futures table method] Informaatiotutkimus 25(1), 2006, pp 2-10.

Things affecting most to the future of public libraries will be scarcity of economical resources, advanced development in technology and change in demographic structure, mainly ageing. In this article it has been described a range of possible futures for the public libraries by using the futures table method. The alternative future images has been collected out of series of strategies, studies and articles made by the authorities of public sector, EU and the economical research institutes. Different variables concerning the future seem to be already known trends or decided goals. Discontinuities, the weak signals, emerge in the evolution of values and the ways of life. Probable the most dominant factors would be the evaluation of technologies and values of new generations.

Address: Pirjo Mansikkamäki, Luotitie 1 A 5, 68100 Himanka, Finland, Email: pirjo.mansikkamaki@pp.inet.fi

1. Johdanto

*”Elämämme on tulevaisuuteen ankkuroitunutta.”
Jari Kaivo-oja*

Yhteiskunnan ja sen tarjoamien palvelujen muutokseen vaikuttavat teknologian kehitys, kestävä kehityksen periaatteiden omaksuminen ja ikärakenteen muutos. Markkinatalouden lainalaisuuksien noudattaminen heikentää julkisen talouden resurssointia. Tietotekniikan avulla uskotaan parannettavan julkisten palveluiden tuottavuutta ja palvelujen säilymistä entisellä tasolla ilman kustannusten nousua. Mikä vaikuttaa yhteiskuntaan, vaikuttaa myös kirjastojen tulevaisuuteen.

Tässä artikkelissa pyritään tulevaisuustaulukkomenetelmän avulla etsimään ja kuvaamaan lähinnä yleisten kirjastojen tulevaisuudenkuvia. Asiantuntija-arvioiden sijasta käytetään olemassa olevaa tekstimuotoista materiaalia, hallinnon, talouselämän ja poliittisten yhteisöjen tulevaisuuteen suuntautuvia strategioita, ennusteita ja tulevaisuu-

dentutkimuksia. Tarkoituksena on selvittää löytyykö sellaisia yhteneviä tulevaisuudenkuvia, joihin johtavat polut todentuvat ajan kuluessa tai joihin voidaan aktiivisesti pyrkiä. Toisena tarkoituksena on tarkastella ilmeneekö niistä hiljaisia signaaleja, joiden voidaan olettaa johtavan tulevan kehityksen murrokseen ja minkälainen se olisi.

Aluksi tarkastellaan tulevaisuudentutkimusta tutkimusalana ja tulevaisuustaulukkomenetelmää sen yhtenä tutkimusmenetelmänä sekä pohditaan millaisia heikot signaalit ovat. Seuraavaksi tarkastellaan laajempaa viitekehystä: Mitä olisivat sellaiset yleiset yhteiskunnalliset vaikuttavuustekijät, joilla oletetaan olevan merkitystä kirjastojen tulevaisuuteen. Tekstit on pyritty saamaan mahdollisimman tuoreina, joten ne on haettu internetistä. Lähtöoletuksena oli, että riippumatta siitä, mitä tekstejä valitsee, niistä on löydettävissä samansuuntaisia tulevaisuudennäkemyksiä. Nämä tulevaisuusideat kootaan teemoittain eri tulevaisuudenkuvien alle. Muodostetusta taulukosta voidaan hahmottaa kirjastoon suoraan tai välillisesti liittyvät tulevaisuudennäkymät. Mitä ne edellyttävät tulevaisuuden kirjastotyöltä ja voidaanko muutosta

hallita? Onko löydettävissä sellaisia ennusmerkkejä, joihin voitaisiin varautua tänä päivänä tehtävillä päätöksillä? Artikkelin perustuu tekijän pro seminaaritutkielmaan.

2. Tulevaisuudentutkimuksen menetelmän valinta

2.1. Tulevaisuudentutkimus – tieteellinen tutkimusala

Tulevaisuudentutkimuksella pyritään tuottamaan tietoa tulevaisuudesta. Kysymyksessä voi olla muutoksen monitorointi tai tulevaisuuden tekeminen; miten siihen voidaan vaikuttaa nykyhetkessä tehtävin päätöksin. Visioiden luominen tulevaisuudesta perustuu niiden luojien subjektiivisiin uskomuksiin, arvoihin ja arvostuksiin. Mitä kauempaa olevaa tulevaisuutta käsitellään, sitä intuitiivisempaa sen mahdollisuuksia koskeva tieto on. Tulevaisuuskuvien ja keinojen valinnat ovat siis arvosidonnaista yhteiskunnallista ja poliittista toimintaa ja ne perustuvat asiantuntemukseen, inhimilliseen kokemustietoon ja ymmärrykseen. (Malaska 1993, 7-9, Niiniluoto 1993, 15, Kuusi 1999, 2.)

Tulevaisuudentutkimuksen tarpeellisuutta perustellaan mm. sillä, että vakiintuneet tieteenalat eivät tavoita yhteiskunnan nopeaa muutosta eivätkä murroskohtia, koska ne rajautuvat omiin ”domaineihinsa” ja pyrkivät erottautumaan toisistaan. Vaikka muutoksen vaikutus olisi suurikin, ilmiö saadaan tutkimuksen piiriin vasta, kun murros on jo tapahtunut ja siitä on tieteenalalla faktatietoja saatavilla, esim. teknologian muutoksen vaikutus taloustieteisiin. Tulevaisuudentutkimuksen avulla avataan uusia näköaloja tulevaisuuden vaihtoehtoihin, tehdään niitä ymmärrettäväksi tarkoituksenmukaisella kuvaamisella ja selittämällä. (Malaska 1993, 9.)

Koska tulevaisuutta ei vielä ole olemassa, sitä ei voida havainnoida. Onko tutkimus deskriptiivistä vai ei, siitä ollaan eri mieltä. Toisaalta katsotaan, että tulevaisuudentutkimus on nykyisyydessä kiinni olevaa tutkimusta (Mannermaa 1993, 23). Toisaalta ollaan sitä mieltä, että se ei voi olla deskriptiivistä, koska se on vain todennäköinen tieto tulevasta. Vaikka nykytietoa käytetään hyväksi, nykyisyys ei kuitenkaan ole tutkimuksen kohteena. (Niiniluoto 1993, 14.) Tulevaisuudentutkimuksen voidaan kuitenkin sanoa olevan tieteellinen

tutkimusala. Sen vahvuutena on monitieteisyys, se voi yhdistää eri tieteenalojen tutkimustuloksia ja luoda niistä kokonaisnäemyksiä. (Mannermaa 1993, 23.) Sitä voidaan pitää myös ennustetieteenä tai suunnittelutieteenä, jonka avulla saadaan todennäköinen tieto tulevaisuudesta. Suunnittelutieteet ovat välineellisiä tieteenaloja, jotka tarkastelevat tavoitteiden ja keinojen välisiä yhteyksiä ja vastaavat kysymykseen, mitä pitäisi tehdä, että asetetut tavoitteet toteutuisivat. (Niiniluoto 1993, 14, 16.)

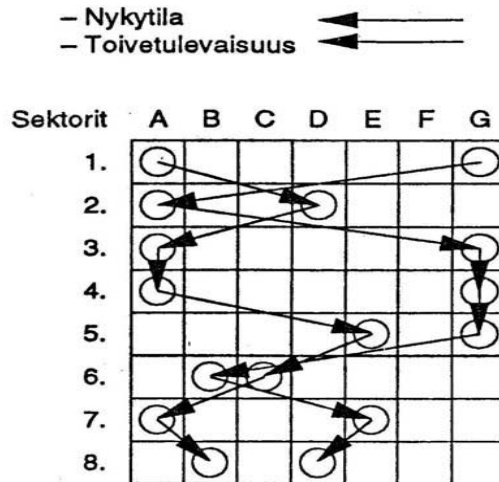
Tulevaisuudentutkimuksen menetelmiä ovat deskriptiivinen tulevaisuudentutkimus, skenaariomenetelmä ja evolutionaarinen tulevaisuudentutkimus, jossa lähtöoletuksena on epälineaariset ja kompleksiset yhteiskunnalliset tai poliittiset systeemit, jossa vakaat ja murrosvaiheet vuorottelevat. Tulevaisuudentutkimuksen metodit kehittyvät edelleen. Eri menetelmiä suositellaan käytettäväksi kombinaatioina. (Mannermaa 1993, 27-28.)

2.2. Tulevaisuustaulukkomenetelmä

Tulevaisuustaulukko on ”tulevaisuudentutkijan perustyökalu”. Tulevaisuustaulukkoa voidaan käyttää mm. tulevaisuuden vaihtoehtojen löytämiseen. (Kuusi ja Kamppinen 2002, 123-124.) Menetelmän perusluonteisuuden vuoksi on lähteinä käytetty vain suomalaisia lähteitä, joissa on esitetty asiantuntijuuteen perustuvia tulevaisuuden tutkimusmenetelmiä. Koska tulevaisuustaulukkomenetelmää on tarkasteltu erityisesti tekstuaalisuuden näkökulmasta (Seppälä 1993, 201), menetelmä soveltuu erinomaisesti tekstipohjaisen materiaalin pohjalta tulevaisuuskuvien kuvaamiseen.

Tulevaisuustaulukkomenetelmä perustuu asiantuntijuuteen ja heidän hahmottamiinsa arvoihin tulevaisuudesta. Asiantuntijoiden käsitykset oman alansa tulevaisuudenkuvista kirjataan esim. tulevaisuusseminaarissa. Keskustelu käydään työryhmissä alustavien teemojen pohjalta. Jokaiseen teemaan liittyvät tulevaisuusideat kirjataan ylös. Tämä diskurssi muutetaan tekstuaaliseen muotoon, joka on analysoinnin kohteena. (Seppälä 1993, 200-201.)

Ideat pyritään rakentamaan niin, että ne eivät ole päällekkäisiä, vaan eroaisivat toisistaan tai täydentäisivät toisiaan ja kattaisivat koko tutkitavan alueen. Myös teemat ovat jatkokehittelyn alaisia. Ensimmäinen tulevaisuustaulukko kootaan siten, että kullekin taulukon riville muodostetaan yksi teema eli sektori, jonka sarakkeille muokatut ideat

Kuva 1. Tulevaisuuskuvienv rakentaminen murtoviivaesityksenä (Seppälä 1993, 207).

kirjataan. Tässä vaiheessa taulukkoa voidaan lukea vain riveittäin. (Seppälä 1993, 206-207.)

Toisessa vaiheessa ideat poimitaan rakennettavan tulevaisuuskuvan alle kuvassa 1 esitetyn mallin mukaisesti. Tulevaisuuskuviksi voidaan luoda kuvat nykytilasta, toivetulevaisuudesta, uhkatulevaisuudesta ja todennäköisestä tulevaisuudesta. Vaihtoehtoisesti voidaan valita joku taulukon teemoista, jota voidaan pitää ns. dominoivana sektorina. Tulevaisuudenkuvat nimetään kuvaavilla nimillä ja sen jälkeen ensimmäisen taulukon jokaisen teeman (sektorin) riviltä valitaan yksi idea, joka parhaiten vastaa rakennettavan tulevaisuuskuvan mielikuvaa ja niin että ne yhdessä muodostavat loogisen ja sisäisesti johdonmukaisen kokonaisuuden. Taulukon kokoamisen jälkeen sitä voi lukea sekä riveittäin että sarakeittain.

2.3. Heikot signaalit

Heikoilla signaaleilla (early warning, germ, wild card) tarkoitetaan ”ilmiöitä, jotka ovat ”oraalla” ja joilla ei yleensä ole selvästi tunnistettavaa menneisyyttä. Ne eivät ole aiemmin olleet olemassa tai ainakaan merkityksellisiä.” Heikko signaali poikkeaa yleisestä trendistä. Sillä on pieni toteutumisen todennäköisyys ja toteutuessaan suuri vaikutus. Vahvistuminen aiheuttaa murroksen vallitsevassa olotilassa ja kehityssuunnassa. Heikko signaali elää vain hetken; se joko muuttuu vahvaksi signaaliksi tai häviää. (Mannermaa 2004, 113-114.)

Heikko signaali voi vahvistua vain, mikäli siihen liittyy muita samaan suuntaan vaikuttavia signaaleita, aktiivisia tukijoita ja idean eteenpäin viemistä. Vahvistumiseen tarvitaan kriittistä massaa ja vaikutuksen kasvua. Asiantuntijat eivät ole parhaita havaitsemaan heikkoja signaaleita, koska heidän osaamisensa rajoittuu omalle alueelle. Heikko signaali tai innovaatio syntyy kuitenkin yleensä jossakin tieteellisessä, teknologisessa tai muussa ympäristössä, jossa voidaan yhteistyössä kehittää uusia ideoita. (Mannermaa 2004, 116-118.)

Heikkoja signaaleita on vaikea havaita, koska niistä ei ole kokemuseräistä tietoa eikä niiden kehitystä voi mallintaa. Niitä voi yrittää tunnistaa hahmottamalla ilmiöitä, jotka ovat ilmassa tai joille on ”sosiaalinen tilaus”. Heikkojen signaalien ominaispiirteinä on uutuus, jonka käyttöönottoa joudutaan suosittelemaan. Vahvojen signaalien osalta puolestaan on perusteltava, jos ei halua ottaa sitä käyttöön, esim. taloudellisilla seikoilla. (Kuusi 1999, 2.)

Tulevaisuustaulukon tulevaisuutta koskevien käsitteiden, ideoiden, keräämisen yhtenä tavoitteena oli löytää sellaisia tulevaisuuteen kohdistuvia näkemyksiä satunnaisesti eri lähteistä, joista taulukkoon yhdistettynä löytyisi jokin tulevaisuuden ominaisuus, mikä ei suoraan teksteistä löytyisi. Lähtöoletuksena oli, että suunnitelmassa ja strategioissa esitetyt päämäärät sekä yhteiskunnan ja teknologian muutos yhdistettynä nuorten tapaan toimia osoittaisi tietyn suunnan tai murroksen, johon pitäisi varautua kirjastopalveluiden kehittämisessä.

3. Tulevaisuuden viitekehukset

3.1. Julkishallinnon viitekehys

Tulevaisuuden viitekehyksiksi on valittu julkishallinnollinen, demografinen ja teknologinen viitekehys, joiden piirissä tapahtuvien muutosten on ennakoarvioiden mukaan oletettu eniten vaikuttavan kirjastojen tulevaisuuteen. Tulevaisuuden pääasiallisiksi epävarmuustekijöiksi on arvioitu kansainvälisyys, energia, talous, teknologia ja teollisuus sekä elämäntavat ja sosioekonominen rakenne (Godet 1994, 271-272).

Julkishallinnossa tulevaisuuden ongelmia aiheuttavat väestön ikääntyminen, taloudellisten resurssien niukkuus ja kansalaisten vähenevä osallistuminen yhteisten asioiden hoitoon. Julkisen sektorin palveluita ollaan siirtämässä yksityiselle sektorille markkinaperiaattein hoidettavaksi. Tavoitteena on palvelutuotannon asiakaslähtöisyys, vaihtoehtoiset tuotantotavat ja kustannustehokkuus. Osallistumattomuuden ongelma konkretisoituu vaaleissa ja demokraattisessa päätöksenteossa, jotka molemmat perustuvat puolueiden toimintaan.

Vallitsevana suuntauksena on individuaalisuuden lisääntyminen ja halu välttää pitkäaikaisia sitoutumisia. Moraaliset käsitykset ovat yhä enemmän riippuvaisia ihmisen omista arvoista ja valinnoista. Sosiaalisina olentoina ihmiset eivät kuitenkaan tule toimimaan erillään, vaan muodostavat emotionaalisia löyhiä ryhmiä hengenheimolaisten kanssa, esim. harrastuksen, ympäristöliikkeiden tai kuluttamisen piirissä. Yhteisöt ovat epävakaista ja toimivat vaihtuvissa kokoonpanoissa ilman organisaatiota tai toimintasääntöjä. Tärkeämpää on yhdessäolon kokeminen kuin ryhmän päämäärien tavoittelu. Ihminen saattaa kuulua useaan ryhmään eri rooliensa ja elämäntyyliensä mukaan ja vaihtaa ryhmän mukaan tilapäisesti identifikaatiotaan ja ulkoisia tunnusmerkkejä. Luonteenomaista on siirtyminen ryhmästä toiseen ja epäsuora persoonaton osallistuminen. Tällaisten uusheimojen (tribes) ennustetaan tulevan nykyisten taloudellisten, poliittisten ja ideologisten rakenteiden sijaan. (Maffesoli 1996, 76, 97.)

Yksilöllisyyden korostaminen laajentaa ja pirstaloi poliittisten vaatimusten valikoimaa. Poliittinen toiminta siirtyy perinteisestä puoluetoiminnasta ja sovittuihin politiikoihin sitoutumisesta kohti elämänlaatuun tai identiteettiin liittyviä asioita (identity politics). Identiteettipoliittiset liikkeet pyrkivät suojaamaan ja laajentamaan ryhmään

kuuluvien oikeuksia. (Rubin 1996, 145-146.)

Informaatioyhteiskunnan haaste demokratielle on aidon interaktiivisen suhteen luominen hallinnon ja kansalaisten välille. Kansalaiset on valtaistettava (empowerment) antamalla heille tietoa ja pääsy tiedon lähteille. Tiedon avulla kansalaiset saadaan proaktiivisiksi, itseorganisoituviksi ja kykeneviksi ohjaamaan omaa elämäänsä ja osallistumaan yhteiskunnan päätöksentekoprosessiin. Hallinnon hierarkkisuus on minimoitava (heterarkia) ja otettava käyttöön verkottuneet ad hoc -tyyppiset neuvottelu- ja vuorovaikutusmenetelmät. Kun kansalaisille tarjotaan suoran demokratian toimintavälineitä, heillä on mahdollisuus osallistua asian käsittelyyn sen koko elinkaaren ajan eli saattaa asioita esityslistoille, suorittaa valintoja, muodostaa politiikkoja ja osallistua päätösten täytäntöönpanoon (huokoinen hallinto). (Keskinen 1999, 16, 242-252.)

Tämän päivän nuoret ovat tulevaisuuden päätöksentekijöitä. Yksilöllistyminen ja henkilökohtaisten palvelujen vaatiminen asettaa vaatimuksia palvelujen järjestämiselle. Jos julkinen hallinto kykenee vastaamaan tiedon tarpeeseen ja siirtymään suoraan demokratiaan, onko nähtävissä viitteitä nuorten kiinnostuksen lisääntymisestä demokraattiseen päätöksentekoon. Kiinnostavatko nykymuodossa olevat kirjastopalvelut vai ovatko muut tiedon- ja viihteen hankintakanavat helpommin tavoitettavissa. Jos lukemisharrastus vähenee ja resurssipula johtaa kirjaston ilmaisuperiaatteesta luopumiseen, ne saattavat vähentää nuorten kirjaston käyttöä. Tiedon hankinta, omaksuminen ja osallistuminen edellyttävät kansalaisaktiivisuutta.

3.2. Demografinen viitekehys

Suuret ikäluokat ovat ikäryhmänsä mukaisten palvelujen käyttäjinä aina muodostaneet jonkinlaisen määrällisen ongelman: ensin koulutuksen ja työelämän parissa ja nyt eläkkeelle jäännin vaiheessa terveys- ja hoivapalvelujen käyttäjinä. Vanhemmat ikäryhmät ovat perinteisen kulttuurin kuluttajia ja sellaisina kirjaston traditionaalisten palvelujen käyttäjiä. Kun suuret ikäluokat jäävät pois työelämästä, tapahtuuko murros palvelujen järjestämisessä. Osataanko ja halutaanko silloin hakea palvelut tietoverkosta sähköisessä muodossa ja onko julkisella hallinnolla taloudellisia voimavaroja henkilökohtaisten palvelujen antamiseen.

Taloudellinen kasvu on aina edellyttänyt väestönkasvua. Euroopan alueella väkiluvun on ennustettu kasvavan vuoteen 2025, jonka jälkeen se alkaa laskea. Yli 60-vuotiaiden ikäluokka kasvaa noin vuoteen 2030 saakka, kun suurten ikäluokkien lapsista tulee ikääntyneitä. Väestörakenne ikääntyy pysyvästi, myös suurten ikäluokkien jälkeen. Kestää pari vuosikymmentä ennen kuin ikääntymisellä alkaa olla kielteisiä vaikutuksia. Ikääntymisen on arvioitu aiheuttavan n. yhden prosenttiyksikön alentuman alueen bruttokansantuotteen nykyiseen kasvuun. Toisaalta ikääntyneet ovat aiempaa varakkaampia ja muodostavat aktiivisesti toimivan ja kuluttavan ryhmän. (Vihreä kirja 2005, 2-4 ja liite, 18.)

Internetin käyttö lisääntyy nopeasti myös vanhemmissa ikäryhmissä. Kevään 2004 tilaston mukaan käyttäjiä oli 70 % väestöstä. Yli 50-vuotiaiden käyttö ei ole enää lisääntynyt. 60-74-vuotiaista Internetiä käytti 23 %. Kun nuoremmat ikäluokat vanhenevat, käyttölukemat todennäköisesti tulevat nousemaan. (Internetin 2005, 16.) Julkisista verkkopalveluista 50-79-vuotiaat käyttivät eniten oman asuinkunnan www-sivuja ja seuraavaksi eniten Kelan, verohallinnon ja Työministeriön sivuja. Neljännellä sijalla oli kirjastot.fi-sivusto. (Julkishallinnon 2004, 13.)

3.3. Teknologinen viitekehys

Tietointensiivinen tulevaisuus edellyttää jatkuvaa vakaata kehitystä tieto- ja viestintäteknologioissa, tietopalveluissa ja osaamisessa. Niin julkisen hallinnon tuottavuusodotukset kuin elinkeinoelämän tuotto-odotukset rakentuvat pitkälti tiedon saamisen ja hyödyntämisen varaan. Tieto on yhä useammin esillä ja saatavilla vain tietoverkossa. Tiedonhaun ja viestinnän uhkana ovat jo nyt haittaohjelmat ja virukset.

Verkon ja muiden viestinten käyttäjät ovat siirtymässä yhä välittömämpiin kanssakäymisen muotoihin, tekstiviestien ja keskustelusivujen käytöstä IP-puheluihin, messengeriin ja vertaisverkkoihin. Yhteistä tälle siirtymälle on viestinnän välittömyyden lisäksi vaivattomuus ja näennäinen maksuttomuus. Myös hallintoon ollaan luomassa vertaisverkkotyypistä viestintäkonseptia (Salatut vertaisverkot 2005, 16). Tämä malli voi olla tulevaisuuden verkon toimintamalli. Verkko ei olisi enää kaikille avoin, vaan sen varaan rakennettaisiin yhteisöperäisiä verkkoja. Tulevat uusheimotyypiset yhteisöt voivat luoda omia verkkorakenteita omille jäsenilleen.

Helpouden ja vaivattomuuden tavoittelu ulottuu myös tiedonhakuun (hakupalvelimet, erityisesti Google). Hakupalvelinten tapa indeksoida tekstejä

automaattisesti ja liittämällä siihen relevanssilajittelu, saattaa olla käytäntönä myös muissa hakupalveluissa. Nykyiset metadataformaattit edellyttävät omaa osaamista; ne eivät todennäköisesti koskaan tule olemaan kaikkien käytettävissä. Systemaattiseen luokitukseen on luotava kevyempi ja kuitenkin riittävä formaatti.

Tietotekniikan avulla tietopalveluja voidaan siirtää verkkoon ja luoda henkilökohtaisia palveluja. Esim. lainaus ja palautus voidaan hoitaa kirjoihin liitettävän rfid-tunnisteiden avulla ilman virkailijaa (Karppinen 2005, 8). Maksujen perintä voidaan automatisoida käyttämällä etälukevia maksupäätteitä, jotka toimivat maksukortilla tai matkapuhelimella ("tap and go", vilautusmaksut) (Poropudas 2005, 7). Aineistoa muutetaan digitaaliseen muotoon ja myös julkaistaan lisääntyvässä määrin sähköisessä muodossa. Digitaalinen kirja ei edellytä enää fyysisen kirjaston olemassaoloa. Teksti voidaan imuroida virtuaalikirjaston tietokannasta, mikäli tekijänoikeussäädökset sen sallivat.

Teknologian kehityksellä on suurin vaikutus kirjaston tulevaisuuteen. Kirjalle kehitetään uusia kilpailijoita ja menetelmiä niiden vaivattomaan käyttöönottoon. Tulevat sukupolvet voivat siirtyä sähköisten aineistojen käyttäjiksi, koska he ovat tottuneet käyttämään tietoverkkoa ja hakemaan sieltä palveluja. Jos tulevien sukupolvien viihteen ja tiedonhankinnan trendi jatkuusamansuuntaisena, muutos kulkee kohti entistä vaivattomampia hakukäytäntöjä ja välitöntä tiedonsaantia. Verkon välityksellä saatavat palvelut on myös totuttu saamaan hyvin edullisesti tai maksuttomina palveluina.

4. Tulevaisuussignaalien taulukointi

Tietoyhteiskuntastrategioissa tarkastellaan tiedon merkitystä yritysten ja julkisen sektorin toimintojen menestyksellisessä hoitamisessa ja tietopalvelujen kehittämistä. Kirjastolaitosta pidetään tärkeänä, koska se tekee mahdolliseksi tasavertaisen pääsyn tiedon lähteille. Tieto- ja viestintäteknikan kehittämistä koskevat ohjelmat puolestaan käsittelevät lähinnä teknologian kehityksen mukanaan tuomia mahdollisuuksia, mutta eivät juurikaan verkon sisältöä tai tietopalveluita. Niistä ei saa johtoa, pidetäänkö kirjastoa välttämättömänä osana tietoyhteiskuntaosaamista. Kirjasto ehkä mielletään yhdeksi tiedon hankintakanavaksi muiden rinnalla.

Alustavina teemoina, jotka ohjasivat materiaalin hakua, olivat kirjastolaitos, nuorten tavat ja

tottumukset ja taloudellinen ja tekninen muutos. Tekstit olivat näyte kaikesta mahdollista aiheeseen liittyvästä materiaalista. Taustaoletuksena oli myös, että riippumatta valitusta tekstimateriaalista, niistä löytyisi samansuuntaisia tulevaisuudennäkemyksiä. Teksteiksi valittiin julkisen hallinnon ja Euroopan unionin strategioita ja selontekoja, lehtiartikkeleita ja talouselämän tutkimuslaitosten selvityksiä, että saataisiin mahdollisimman laaja näkemys tulevaisuuden suuntaviivoista. Strategioiden aikajänne niissä oli aika lyhyt, 5-15 vuotta, enimmillään vuoteen 2020. Tulevaisuudenkuvat muodostuivat suhteessa johonkin muuhun ilmiöön, erityisesti teknologian kehitykseen, mutta myös väestön ikääntymiseen ja työelämän muutoksiin.

Teksteistä kerättiin ensin n. 400 tulevaisuuteen liittyvää käsitettä ilman realistisuus-, todennäköisyys- tai muutakaan seulontaa. Sen jälkeen käsitteitä muokattiin yhdistämällä samantapaisia käsitteitä niin, että kuhunkin teemaan saatiin seitsemän erilaista tulevaisuusideaa. Teemat rakentuivat tekstien ja ideoiden perusteella ja niiden alle saatiin koottua pääosa muokatuista tulevaisuusideoista. Teemoiksi muodostui traditionaalinen kirjasto, teknologia kirjastossa, tietopalvelu, kirjasto yhteiskunnallisena toimijana, kirjaston talous, julkiset palvelut, yhteiskunnan muutos, sosiaalinen muutos, työelämän muutos, nuorten elämä, tietoyhteiskunnan muutos ja talouselämän muutos. Tulevaisuusideat ryhmiteltiin kuhunkin teemaan satunnaisessa järjestyksessä ja koottiin ensimmäiseen taulukkoon.

Varsinaiseen tulevaisuustaulukkoon rakennettiin tulevaisuudenkuvat. Tulevaisuudenkuvat nimettiin erilaisiksi ”yhteiskunniksi” käyttäen tulevaisuustaulukon lähteitä ja myös hahmotellen teemojen kautta. Ideat ryhmiteltiin taulukkoon 1 eri tulevaisuuskuviin alle siten, että kustakin teemasta poimittiin tulevaisuuskuvaan parhaiten soveltuva tulevaisuusidea. Tulevaisuuskuviin järjestys on satunnainen eikä siihen liity mitään paremmuustai muutakaan järjestystä. Ihmisläheisimpiä tulevaisuudenkuvia ovat Ihmiskasvoinen yhteiskunta ja Verkostoyhteiskunta. Talouden ehdoilla toimivia ovat Globaali huippusaaja ja Polarisoituva, individualistinen yhteiskunta. Aktiivinen kansalaisyhteiskunta puolestaan edellyttää kansalaisilta osallistumista ja panostamista yhteiskunnan toimintaan. Taloudellisesti taantuva yhteiskunta vähentää julkisia palveluja ja heikentää talouselämän toimintaedellytyksiä.

5. Kirjastojen tulevaisuudenkuvat ja murrokset

Tulevaisuudenkuviin sisältyvät ideat toistuivat eri teksteissä riippumatta siitä toimiko esittäjä talouselämän, teknologian vai hallinnon alalla, joten siltä osin lähtöolettama todentui ja tulos on yleistettävissä. Monet ideat ovat jo tiedossa olevia ja ne muodostavat vahvan signaalin, trendin. Kun kirjaston tulevaisuutta hahmottaa pidemmällä aikavälillä, on tarkasteltava laajempia yhteiskunnallisia muutossuuntia. Tulevat murrokset todennäköisesti liittyvät uusien sukupolvien mukanaan tuomiin arvomuutoksiin, kulutuskäyttäytymiseen ja yksilöllistymiseen. Teknologian muutoksen vaikutus korostui kaikissa tulevaisuudenkuviissa erityisesti laajenevien sovellusalueiden kautta. Koska tekstit koottiin satunnaisesti näytteenä, muodostetut tulevaisuudenkuvat kuvastavat lähdetekstejä.

Kirjastojen tulevaisuutta on tarkasteltu sekä kirjaston sisäisten toimintojen kautta että suhteessa muuhun muutokseen yhteiskunnassa. Suurin muutoksen aiheuttaja on teknologian kehitys; mihin suuntaan se muuttuu ja onko kehitys aina myönteistä. Uuden teknologian käyttöönottoon liittyy taloudellisten ja osaamiseen liittyvien seikkojen lisäksi eettisiä ja arvoarvostelmia. Tietotekniikan muutosten hyödyntäminen kirjastotyössä on sidoksissa eri suuntiinkin meneviin reunaehtoihin. Käyttöönotto edellyttää rahoitusta ja osaamisen kehittämistä. Toisaalta niukentuvat resurssit erityisesti työvoimakustannusten vähentämisaikavaikeus voi jouduttaa teknologian käyttöönottoa. Myös sillä on vaikutusta, säilyvätkö kirjastot tietopalvelun keskipisteenä.

Tulevaisuudessa näyttää individuaalisuus korostuvan ja sen myötä asiakaskohtaisten täsmäpalvelujen tarve. Henkilökohtaiset, vuorovaikutukseen perustuvat palvelut edellyttävät työvoimapanostusta. Koska resurssit myös tulevaisuudessa lienevät niukkoja, uudet palvelut on luotava verkkoon. Palveluvalikoima voi koostua omavalintaisista maksullisista palveluista, joita asiakkaat voivat tilata tiedontarpeen mukaan. Kirjastolaitokselle on kaavailtu myös rahoitusvastuuta kaupallisten palveluiden, sisällöntuotannon ja tuotteiden myynnin kautta.

Palvelumarkkinoiden ennustetaan polarisoituvan; luodaan kalliita ja halpoja palveluita, joita asiakkaat käyttävät maksukykyensä mukaan. Kirjastojen peruspalvelujen arvioidaan säilyvän

Taulukko 1. Tulevaisuustaulukko¹

Tulevaisuus- kuvat	Ihmis- kasvoinen yhteiskunta	Globaali huippu- osaaja	Aktiivinen kansalais- yhteiskunta	Digitaalinen itsepalvelu- yhteiskunta	Verkosto- yhteiskunta	Taloudellisesti taantuva yhteiskunta	Polarisoitua, individualisti- nen yhteiskunta
Teemat							
Traditionaalinen kirjasto	Monikulttuurisuuden tukija	Fyysisesti muunneltava	Elinikäisen opiskelun tukija	Hybridi / Päivitetty kirjasto	Kirjastojen yhteistyö ja verkottuminen	Resurssivaje	Täsmä/ Henkilökohdalliset palvelut
Teknologia kirjastossa	Vuorovai- kutteisuus	Semanttinen haku	24 tunnin kirjasto	eKirja	Sisältö eri medioille	Virtuaali- kirjasto	Uudet työroolit
Tietopalvelu kirjastossa	Vapaa- ja tasapuolinen pääsy	Tietointensiivisyyden tukija	Teknäinoikeudet kansalaislähtöisesti	Digitaalisen sisällön tuottaja	Verkkoaineiston luokitus	Tiedonkeskus-rooli muualle	Tiedon visualisointi
Kirjasto yhteiskunnallisena toimijana	Tiedollisen tasa-arvon ylläpitäjä	Aktiivinen tiedon välittäjä	Verkko-osaamisen opettaja	Media- lukutaito	Paikallinen sisällön tuottaja	Sähköiset asiointipalvelut	Rajoitettujen painosten hankinta
Kirjaston talous	Peruspalvelut maksuttomia	Kaupallisten palvelujen tuottaja	Oma- valintaiset maksulliset palvelut	Hakeutuva kirjastotyö - markkinointi	Rahoituksen kuilu eri kirjastoissa	Rahoituksen niukkuus	Internetin kaupallistuminen
Julkiset palvelut	Ilmaispalveluvaatimus	Tehokkuuskilpailu	Sähköinen poliittinen foorumi	eGovernment	Palvelut verkkoon	Palvelujen yksityistämisen	Maan kahtiajako – hoiva-alueet
Yhteiskunnan muutos	Kolmas elämäntaso – varakkaat iäkkäät	24/7- yhteiskunta	Kansalaisten vastuu ja panostus	Tieto digitalisoituu	Heimot Uusyhteisöt	Hyvinvointivaltion rappeutuminen	Yksilöllistyminen
Sosiaalinen muutos	Kulttuurin monimuotoisuus	Asiakaskunta moninaistuu	Normaaliin väestörakenteeseen	Kulutus yksilöllistyy	Sosiaalinen koheesio murtuu	Huoltosuhte muuttuu	Arvomuuutos
Työelämän muutos	Mukautuvat työjärjestelyt	Palvelumarkkinoiden uusjako	Aktiivinen maahanmuuttopolitiikka	Työn merkitys vähenee	Työajan kasvu	Niukkuus työvoimasta	Työmoraali murenee
Nuorten elämä	Työelämän joustot	Oma- aloitteinen työllistymisen - elämänura	Uudet osallistumisfoorumit	Avoin mahdollisuuksien kirjo	Epälineaarinen urakehitys	Vajaa- käyttöinen voimavara	Individuaalisuus
Tietoyhteiskunnan muutos	Käyttäjätystävällisyys	Sulautetut järjestelmät	Verkon täsmäpalvelut	ICT:n älykkyyys	Tietoturvan varmistus	Osaamisvaje Digitaalinen kuilu	Monikanavaisuus
Talouselämän muutos	Teknologian kehitys	Tuotteet moninaisempia yhteensopivia	On-line markkinat	ICT:n tuottavampi hyödyntäminen	eBusiness verkottuminen	Teollisuusmaiden kriisi	Palvelumarkkinoiden polarisoituminen

¹) Käytetyt lähteet on lueteltu kohdassa Tulevaisuustaulukon lähteet. Käsitteiden yhdistelyn vuoksi tiettyä lähdetä ei voi kohdistaa tiettyyn ideaan.

maksuttomina, jolloin kaikilla on pääsy tiedon lähteille varallisuudesta riippumatta. Kirjastojen tulevaisuuden tehtäväksi on suunniteltu demokratian ja kansalaisvastuun toteuttaminen tiedon jakamisen ja sähköisen asioinnin avulla. Erityisen haasteen muodostavat interaktiiviset poliittiset foorumit ja lukuisat toimijat, heimoyhteisöt ja yksittäiset kansalaiset.

Tiedon digitalisointi ja uuden digitaalisen tiedon tuottaminen vie tietopalvelut verkkoon. Palveluiden edellytetään olevan käytössä ympäri vuorokauden. Verkossa pitäisi olla saatavilla kaikkien eri medioiden sisältö. Tietointensiivisillä aloilla palvelumarkkinoiden ennustetaan eriytyvän siten, että palvelu tuotetaan muualla kuin missä se kulutetaan. Sähköinen palvelu voidaan tuottaa missä tahansa maailmanlaajuisesti. Kirjastojen tietopalvelukeskuksen roolin säilyttäminen edellyttää osaamista ja tekniikan kehityksen ennakoivaa soveltamista.

Kirjastolaitokselle asetettu tavoite verkossa olevan tiedon säilyttämiseen, järjestämiseen ja luokitukseen lienee saavuttamaton tavoite sen vaatiman henkilötyöpanoksen, erityisosaamisen ja verkon hallitsemattomuuden takia. Koska tiedon määrä ja merkitys kasvavat tulevaisuudessa, tiedonhaun olisi oltava vaivatonta. Hakupalveluiden kehittäminen edesauttaa verkossa olevan tiedon saatavuutta. Eri tietokantojen yhdistäminen ja hakupalvelimista tuttujen hakutekniikoiden käyttöönotto sen rinnalle helpottaisi tiedonhakua.

Kirjasto säilyy fyysisenä käyntipaikkana niin kauan kuin kirjaa halutaan käyttää. Muutos riippuu tulevien sukupolvien arvostuksista ja käyttötottumuksista. Jos kaikki tieto ja viihde halutaan saada vähimmällä mahdollisella vaivalla, se haetaan digitaalisessa muodossa verkosta. Myös taloudelliset syyt saattavat vähentää kirjojen painantaa. Kirjastoista voi muodostua muiden tietopalvelulaitosten, museoiden ja arkistojen kaltaisia kulttuuriperinnön säilyttäjiä.

Tulevaisuuden kirjasto kuvastaa kunkin ajankohdan arvostuksia. Jos niin halutaan, kirjastosta tulee monitoimijainen yhteiskunnallisiin ja yksilöllisiin tarpeisiin vastaava palvelulaitos, joka kykenee hyödyntämään uusia tekniikoita ja medioita vastatakseen asiakkaiden tietotarpeisiin.

Hyväksytty julkaistavaksi 20.3.2006

Lähteet

- Godet, Michel (1994). From anticipation to action. A handbook of strategic prospective. Vendôme: UNESCO. 283 s.
- Internetin ja sähköpostin käyttäjien määrä ennallaan (2005). Tieto-aika 1/2005. Helsinki: Tilastokeskus. s. 16
- Julkishallinnon verkkopalvelut (2004). Syksy 2004. [online] Sisäasiainministeriö. Taloustutkimus Oy 7.12.2004 Kari Roose. <<http://www.intermin.fi/intermin/juhta>> Tulostettu 28.2.2005
- Karppinen, Lauri (2005). Koululogistiikkaa eli miten sinua seurataan. Tietosuoja 2/2005. s. 8
- Keskinen, Auli (1999). Towards user empowerment on development of utilisation of information and communications technology in decision making of administrations. Tampere: University of Tampere. 295 s.
- Kuusi, Osmo (1999). Teknologisen kehityksen heikot signaalit. Julkaisussa: eFutura [verkkolehti]. Saatavilla: <<http://212.149.67.212/FMPro?-DB=futurawww&-Format=futurawww2.html&-RecID=106&-Find>> Tulostettu 12.8.2005
- Kuusi, Osmo ja Kampainen, Matti (2002). Tulevaisuuden tekeminen. Teoksessa: Tulevaisuudentutkimus. Perusteet ja sovelluksia. Toim. Matti Kampainen, Osmo Kuusi & Sari Söderlund, s. 117-170. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 928 s.
- Maffesoli, Michel (1996). The time of the tribes. The decline of individualism in mass society. London: Sage. 176 s.
- Malaska, Pentti (1993). Tulevaisuustietoisuus ja tulevaisuuteen tunkeutuminen. Teoksessa: Miten tutkimme tulevaisuutta?, s. 6 - 12. Porvoo: WSOY
- Mannermaa, Mika (2004). Heikoista signaaleista vahva tulevaisuus. Porvoo: WSOY. 249 s.
- Mannermaa, Mika (1993). Tulevaisuudentutkimus tieteellisenä tutkimusalanana. Teoksessa: Miten tutkimme tulevaisuutta?, s. 19 - 33. Porvoo: WSOY
- Miten tutkimme tulevaisuutta? Kommunikatiivinen tulevaisuudentutkimus Suomessa (1993). Toim. Matti Vapaavuori. Helsinki: Tulevaisuudentutkimuksen seura ry (Acta futura fennica no 5). 312 s.
- Niiniluoto, Ilkka (1993). Tulevaisuudentutkimus – tiedettä vai taidetta? Teoksessa: Miten tutkimme tulevaisuutta?, s. 13 - 18. Porvoo: WSOY
- Poropudas, Timo (2005). Vilautusmaksut saapuvat laajalla rintamalla. IT viikko N:o 28 25.8.2005. s. 7
- Rubin, Beth A. (1996). Shifts in the social contract: Understanding change in American society. Thousand Oaks, California: Tulane University. 208 s.
- Salatut vertaisverkot yleistyvät (2005). Taloussanomien

- o 169 2e 2.9.2005. s. 16
- Seppälä, Yrjö (1993). Tulevaisuustaulukkomenetelmä . Sovelluksena vanhustenhuolto. Teoksessa: Miten tutkimme tulevaisuutta?, s. 200 – 214. Porvoo: WSOY
- Vihreä kirja ”Kohti väestörakenteen muutoksia – uusi solidaarisuus sukupolvien välillä” [online] Komission tiedonanto. KOM(2005) 94 lopullinen. Bryssel 16.3.2005
<http://europa.eu.int/comm/off/green/index_fi.htm#2005> Tulostettu 23.8.2005
- Tulevaisuustaulukon lähteet**
- Elektroniset sivut ja julkaisut on tulostettu toukokuussa 2005
- Debates at the European Parliament on the digital society. [online] 8.9.2005.
<http://www.europarl.eu.int/news/espert/background_page/>
- Euroopan unionin komission alustavaa materiaalia i2010 konferenssiin 6.9.2005 [online]
<http://europa.eu.int/information_society/eeurope/i2020/docs/communications/com_229_i2020_310505-fv_en.pdf>
- EU:n nuorisopolitiikan uudettuulet. Euroopan komission valkoinen kirja. [online] Bryssel 21.11.2001. KOM(2001) 681 lopullinen
<http://europa.eu.int/eur-lex/fi/com/wpr/2001/com2001_0681f01.pdf>
- Hallituksen strategia-asiakirja 2005. [online] Hallituksen poikkihallinnolliset politiikkaohjelmat ja politiikat. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia. <<http://www.valtioneuvosto.fi/tiedostot/pdf/fi/93153.pdf>>
- ”i2010 – A European Information Society for growth and employment”. [online] Euroopan komission aloite. 1.6.2005 Brussels <<http://europa.eu.int/eur-lex/lex/LexUriServ>>
- Impact of the Telematics for Libraries Programme under the Fourth Framework Programme. [online] European Commission. DG Information Society
<<ftp://ftp.cordis.lu/pub/ist/docs/digicult/impact.pdf>>
- Kirjastojen rooli modernissa yhteiskunnassa. [online] Kulttuuri-, nuoriso- ja koulutusasioita sekä tiedotusvälineitä käsittelevä valiokunta. Omaaloiteraportti / Päätöslauselmaehdotus / Mietintö 25.6.1998 A4-0248/98. Esittelijä: Mirja Ryyänen. <http://www.kirjastot.fi/kirjastoala/julkaisut/kirjastojen_rooli>
- Kirjastopalvelut kaikilla mausteilla. Palvelutuotannon tila, tarpeet ja tulevaisuuden linjauksia. [online] Helsinki 2004: Opetusministeriö
<<http://www.minedu.fi/julkaisut/kulttuuri/2004/opm5/kirjastopalvelut.pdf>>
- Kirjastostrategia 2010. Tiedon ja kulttuurin saatavuuden politiikka. [online] Opetusministeriön julkaisuja 2003: 1. Helsinki 2003: Opetusministeriö.
<www.minedu.fi/julkaisut/kulttuuri/2003/opm01/strategia.pdf>
- Kuusi, Osmo (1999). Teknologisen kehityksen heikot signaalit. [online] eFutura verkkolehti. <<http://212.149.67.212/FMPro?DB=futurawww&Format=futurawww2.html&-RecID=106&-Find>>
- Palvelut 2020 – Kohti palvelujen tulevaisuutta. [online] Elinkeinoelämän keskusliitto EK 2005. Väiliraportti. 28.4.2005 <http://www.ek.fi/ek_suomeksi/osaaminen/>
- Tulevaisuuden osaamistarpeet/palvelut2020/palvelut_2020_korj.pdf>
- Ruokanen, Tapani (2003). Tiekartta tulevaisuuteen. [online]<<http://www.eva.fi/index.php?m=3&subm=2&action=1&id=31>>
- Salminen, Jan (2005). Lainaisitko kirjasi robotilta? Aamulehti 17.6.2005. s. B 21
- Something for Everyone: Public Libraries and the Information Society. 14 – 15 October 1999 in Copenhagen. [online] Contributions & Debate from the Pan-European Conference initiated by PubliCA. <<http://presentations.aakb.dk/CopenhagenConference99/report.pdf>>
- Tuotteet, markkinat, asiakkaat ja teknologia vuonna 2015. [online] Tulevaisuusluotain. Education intelligence: 15.12.2003. Teollisuuden ja Työnantajien keskusliitto. <http://www.ek.fi/ek_suomeksi/tulevaisuusluotain/dokumentit/tietotori/Suppea_delfoi_tulokset191203.pdf>
- Valtioneuvoston selonteko väestökehityksestä, väestöpolitiikasta ja ikärakenteen muutokseen varautumisesta – Hyvä yhteiskunta kaikenikäisille. [online] Tulevaisuusvaliokunnan mietintö 1/2005 vp. <http://www.eduskunta.fi/fakatmp/utatmp/tuvm_1_2005.htm>
- Verkkoasioinnin strategiset linjaukset 2004–2008 sisäasiainministeriön hallinnonalalla. [online] Hallinto 26/2004. Helsinki 2004 : Sisäasiainministeriö, Hallinto <<http://www.intermin.fi/intermin/biblio.nsf/OEE02188C37759FECC2256E9904CIC3E>>
- Vihreä kirja ”Kohti väestörakenteen muutoksia – uusi solidaarisuus sukupolvien välillä”. [online] Komission tiedonanto. KOM(2005) 94 lopullinen. Bryssel 16.3.2005 <http://europa.eu.int/comm/off/green/index_fi.htm#2005>